

Geodecka, Barbara

Ideologia ludowego ruchu lollardów

Przegląd Historyczny 61/3, 381-387

1970

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Ideologia ludowego ruchu lollardów

W XIV w. na terenie Anglii pojawił się ruch heretycki zwany lollardyzmem. Nazwę *lollardi* na określenie jego zwolenników umieściły współczesne kroniki angielskie dopiero pod datą 1382 r.¹, chociaż już w latach wcześniejszych można w nich znaleźć informacje o ludziach związanych z tym ruchem, lecz określonych jedynie jako *haeretici*. Należy więc przyjąć, że była ona powszechnie używana dopiero po 1382 r. Ruch lollardów był jednak zjawiskiem o wiele starszym — początki jego można bowiem datować na lata czterdzieste lub pięćdziesiąte XIV w.

Lollardyzm wyrósł na gruncie ruchów heretyckich powstałych w Anglii w pierwszej połowie XIV w. i niewątpliwie znajdował się pod silnym wpływem rozwijającego się wówczas na terenach zachodniej Europy begardyzmu. Można nawet wysunąć przypuszczenie, że stanowił on odmianę ruchu kontynentalnego. Poglądy bowiem, które w drugiej połowie XIV w. znane były w Anglii jako nauka lollardów, zawierały wiele elementów wspólnych z ideologią begardów. Zagadnienie to zostanie poruszone nieco dalej.

Ruch lollardów nie wypracował jednolitej ideologii. Każdy bowiem z trzech² istniejących w nim nurtów wystąpił z własnym programem, odzwierciedlającym interesy i dążenia tych warstw społecznych, spośród których rekrutowali się jego przedstawiciele. Główną bazę społeczną nurtu ludowego stanowili wędrowni kaznodzieje oraz niższy kler parafialny wsi angielskich. Obie te grupy duchowieństwa odegrały wielką rolę w propagowaniu i ugruntowywaniu nauki lollardów wśród niższych warstw społeczeństwa. Wielu z nich stanęło nawet na czele lokalnych powstań, wybuchających w 1381 r. na terenie całego kraju. Do takich należeli między innymi: John Wraw i John Bettsford z Suffolku, Nicholas Frampton z Somerset oraz Wiliam Swepston z Lincoln. Nie ulega też wątpliwości, że postulaty wysuwane przez ludowych lollardów przyczyniły się w znacznym stopniu do radykalizacji nastrojów ludu w przeddzień wybuchu powstania chłopskiego. Wśród haseł wysuwanych przez buntowników nie trudno bowiem odnaleźć elementy nauki lollardów. Największe zasługi dla jej rozpowszechnienia położyło jednak wędrowne duchowieństwo. Najwybitniejszym jego przedstawicielem był John Balle, jeden z przywódców powstania w 1381 r., związany z ruchem lollardów

¹ *Chronicon Henrici Knighton monachi Leycestrensis*, t. II, „*Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores*” t. XCII, London 1895, s. 184; *Chronicon Angliae auctore monacho quodam Sancti Albani*, tamże t. LXIV, London 1874, s. 356.

² Wyraźny podział ruchu lollardów na nurty: uczony, arystokratyczny oraz ludowy przeprowadza M. Mc Kisack, *The Fourteenth Century 1307—1399* [w:] *The Oxford History of England* t. V, Oxford 1959, s. 517.

już od lat sześćdziesiątych XIV w.³ W nauce głoszonej przez niego dominowały hasła egalitaryzmu i komunizmu. Będąc przekonany o równości wszystkich ludzi wobec Boga i prawa występował on przede wszystkim przeciwko istnieniu różnic stanowych. Ogromną popularność wśród ludu zdobył sobie ułożony przez Balle'a, a będący odbiciem tych poglądów, wierszyk:

*Whanne Adam dalfe and Eve span,
Who was thanne a gentil man?*

Uważając, że podział ludności na stany został wprowadzony przez ludzi złych i postępujących wbrew woli Boga, który stworzył wszystkich równymi, nawoływał Balle do usunięcia spośród mieszkańców Anglii tych, którzy niegodziwie postępując utrzymywali go. Za najbardziej godnych potępienia uważał on wszystkich dostojników świeckich i duchownych. Nawoływał więc do zbrojnego wystąpienia przeciwko nim i usunięcia ich z Królestwa, by w przyszłości nikt już nie mógł popełnić tego samego wykroczenia przeciw porządkowi ustanowionemu przez Boga w chwili stworzenia świata. W kraju uwolnionym od tych, którzy dotychczas gnębili lud, zapanowałyby wtedy spokój i sprawiedliwość, a wszyscy jego mieszkańcy będąc równymi sobie posiadaliby tę samą wolność, godność i władzę.

Rozpowszechnianie przytoczonych wyżej poglądów stawiało Balle'a w rzędzie przedstawicieli najbardziej radykalnego skrzydła ruchu lollardów. Jest on też jedynym znanym z imienia jego reprezentantem — przekazy źródłowe nie zawierają bowiem informacji o innych lollardach, wysuwających program przeprowadzenia w istniejących porządkach tak daleko idących zmian, jak to czynił Balle. Istnieją jednak pewne wskazówki świadczące o tym, że brak wiadomości o konkretnych propagatorach tych haseł nie może prowadzić do uznania Balle'a za jedynego przedstawiciela radykalnego nurtu w ludowym ruchu lollardów. Nie bez powodu przecież arystokracja feudalna i przedstawiciele wyższej hierarchii kościelnej uskarżali się w 1406 r. na coraz szersze rozpowszechnianie się wśród ich poddanych poglądu o konieczności odebrania możliwym świeckim i duchowym majątków ziemskich i przejęcia ich we wspólne władanie ludu⁴. Za przyjęciem tezy o propagowaniu haseł egalitaryzmu i komunizmu przez większą liczbę lollardów przemawia także fakt umieszczenia przez Knightona, jednego ze współczesnych kronikarzy angielskich, wśród postulatów powszechnie uznanych za wchodzące w skład nauki lollardów hasła: *Omnia inter clericos debent esse communia*⁵. Należy tu jednak zaznaczyć, że postulaty wysuwane przez lollardów, jak na to wskazuje przykład Balle'a, szły znacznie dalej: nie tylko kler, ale wszyscy mieszkańcy Anglii powinni, według nich, stać się współwłaścicielami dóbr, znajdujących się dotychczas w rękach feudałów świeckich i duchownych. Hasła takie możemy odnaleźć wśród postulatów wysuwanych przez lollardów działających w późniejszym okresie czasu; wystę-

³ Autor *Chronicon Angliae* pod datą 1381 r. umieścił taką informację o J. Balle: *Hic per viginti annos, et amplius, semper praedicans in diversis locis ea quae scivit vulgo placencia — benevolentiam magis communi populi quam meritum penes Deum captabat* (*Chronicon Angliae*, s. 320).

⁴ M. E. Aston, *Lollardy and Sedition 1381—1431*, „Past and Present”, nr 17, 1960, s. 16.

⁵ H. Knighton, *Chronicon* t. II, s. 262.

powali z nimi między innymi Robert Hook, kleryk z Braybrooke, oskarżony w 1425 r. o głoszenie herezji lollardów, oraz Ralph Mungyn⁶, działający na terenie Kentu, a w 1428 r. oskarżony przez arcybiskupa Canterbury o rozpowszechnianie ich już od dwudziestu lat. Ponieważ zaś nie wskazuje na radykalizowanie się, w porównaniu z końcem XIV w., ruchu lollardów w pierwszej ćwierci następnego stulecia, należy przyjąć, że brak informacji o głosicielach haseł komunizmu w poprzednim okresie czasu nie był spowodowany brakiem tego postulatu w nauce lollardów, lecz innymi względami.

Hasła egalitaryzmu i komunizmu nie były jedynymi propagowanymi przez Balle'a. Pozostałe jednak elementy jego nauki pokrywały się z postulatami wysuwanymi przez wielu innych przedstawicieli nurtu ludowego. Wymagają więc one odrębnego omówienia.

Nurt ludowy ruchu lollardów nie pozostawił po sobie spisanego programu. Odtworzenie jego jest jednak możliwe poprzez analizę *confessiones* poszczególnych jego zwolenników⁷. W nauce lollardów z tendencjami egalitaryzmu i komunizmu łączyły się silny antyklerykalizm oraz krytyka stosunków panujących w Kościele. Lollardowie bowiem, chociaż nie atakowali instytucji Kościoła, potępiali jego bogactwa i żądali powrotu do pierwotnego ubóstwa. Pierwszym krokiem na drodze wiodącej do tego celu miało być, według nich, wyrzeczenie się przez Kościół rozległych majątków ziemskich, będących dotąd w jego posiadaniu. Ponieważ jednak było oczywiste, że ani instytucje kościelne, ani przedstawiciele wyższego duchowieństwa nie zrezygnują dobrowolnie z tych dóbr, lollardowie postulowali przejęcie inicjatywy w tej sprawie przez ludzi świeckich, posuwając się nawet do twierdzenia, że dokonanie tego stanowi ich obowiązek⁸. Sądził przy tym, że w wyniku wprowadzenia w życie tego żądania większość majątków znalazłaby się w rękach króla, który wówczas nie byłby już zmuszony do nakładania na lud wygórowanych podatków⁹. Uzależnienie przez lollardów poprawy doli ludu od pozbawienia majątków instytucji kościelnych i wyższego duchowieństwa stanowiło atut, dzięki któremu zdobywali oni sobie — wobec występujących w społeczeństwie angielskim XIV w. silnych tendencji antyklerykalnych — dużą popularność wśród ludu.

Lollardowie atakowali także sposób życia i postępowania wyższego duchowieństwa; potępiali je za symonię, wystawny tryb życia, łamanie zasady celibatu oraz zaniedbywanie obowiązków. Kapłani bowiem, według nich, winni żyć w ubóstwie i oddawać się wyłącznie pracy kaznodziejskiej. Występowali także przeciwko zakonom żebrzącym, potępiając powszechnie wówczas stosowaną przez zakonników metodę wyludzania datków od wiernych. Domagali się, by utrzymywali się oni jedynie z pracy własnych rąk, rezygnując z wszelkich sposobów zabezpieczenia sobie spokojnego i dostatniego życia. Głównym jednak postulatem wysuwanym przez przedstawicieli ludowego nurtu ruchu lollardów był tani Kościół.

⁶ M. E. Aston, op. cit., s. 23 n.

⁷ *Fasciculi zizaniorum magistri Johannis Wyclif cum tritico*, „Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores” t. V, London 1858, s. 337—339, 417—532, 501—503. Poglądy ich można odtworzyć także na podstawie informacji zawartych w: *Chronicon Angliae*, s. 338—339, 320—321; H. Knighton, *Chronicon* t. II, s. 182—197, *Thomae Walsingham Historia Anglica* t. II, „Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores” t. XXVIII, London 1864, s. 32 n.

⁸ *Fasciculi zizaniorum*, s. 419.

⁹ *Chronicon Angliae*, s. 339.

Domagali się oni bowiem zniesienia wszelkich świadczeń na rzecz Kościoła oraz wszystkich opłat za wykonywane przez kler obrzędy religijne:

*Vetant dari stipendia,
Decimas ac novalia,
Curatis dum sunt miseri*¹⁰.

Dziesięciny traktowali lollardowie jako jałmużnę, a nie obowiązkowe świadczenia na rzecz kleru. Nie żądali jednak ich całkowitego zniesienia, postulowali jedynie przyznanie wiernym prawa do dobrowolnego ich składania oraz uznanie przez duchowieństwo prawa ludu do odmowy uiszczenia dziesięcin kapłanom żyjącym w grzechu oraz zaniedbującym swe obowiązki. Nie uznawali także prawomocności wyroków, wydawanych przez sądy biskupie w sprawach o niewywiązywanie się z zobowiązań wobec Kościoła i kleru.

W programie wysuwanym przez lollardów znalazły się także hasła, których urzeczywistnienie doprowadziłoby do zrównania, jak tego domagał się Balle, wszystkich ludzi wobec prawa. Żądali więc oni zlikwidowania poddaństwa i zniesienia wszelkich świadczeń na rzecz panów feudalnych:

*Nec dominis servitia,
Redditus vel homagia,
Quamdiu se dant sceleri*¹¹.

Przedstawione wyżej postulaty, składające się na program ludowego ruchu lollardów świadczą dobitnie o tym, że był on wyrazicielem interesów i dążeń ludu. Zarówno bowiem wprowadzenie w życie zasady taniego Kościoła, jak i zrealizowanie postulatu równości wszystkich wobec prawa, które to żądania stanowiły trzon nauki lollardów, poprawiłoby sytuację materialną warstw uciskanych i podniosłoby ich pozycję społeczną.

Wśród poglądów propagowanych przez lollardów znalazło się również kilka o charakterze odmiennym niż wyżej przedstawione. Były to żądania zmodyfikowania oficjalnej nauki doktrynalnej Kościoła. Tę część nauki lollardów stanowiły: pogląd o zbędności kapłana jako pośrednika między człowiekiem i Bogiem podczas spowiedzi, zaprzeczenie fizycznej obecności Chrystusa w komunii, traktowanie odmawiania modlitw przed krzyżem i obrazami świętymi jako bałwochwalstwa itp. Poglądy te nie stanowiły jednak oryginalnego dorobku ruchu ludowego, lecz zostały przezeń w całości przejęte z nauki Wycliffa.

Współcześni zdawali sobie sprawę z niebezpieczeństwa grożącego istniejącym porządkom ze strony lollardyzmu. Już w 1377 r. papież w liście do arcybiskupa Canterbury ostrzegał przed konsekwencjami, jakimi groziło rozpowszechnienie się tego ruchu. Twierdził on bowiem, że heretycy ci nie tylko występują przeciwko wierze katolickiej, lecz także: *innuunt omnem destruere politiam*¹². Oskarżenie zaś lollardów o wywołanie przez nich powstania chłopskiego w 1381 r. pojawiło się już w tym

¹⁰ Jest to fragment wiersza *Against the Lollards* zawartego w: *Political poems and songs relating to English history composed during the period from the accession of Edward III to that of Richard III* t. I, „*Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores*” t. XIV, London 1890, s. 236.

¹¹ *Against the Lollards*, [w:] *Political poems and songs* t. I, s. 236.

¹² *Chronicon Angliae*, s. 176.

samym roku ¹³. Także i później nadal obawiano się zorganizowania przez nich nowego buntu ludowego ¹⁴. Obawy te nie były bezpodstawne i chociaż w XIV w. nie doszło już do wybuchu rebelii, nauka propagowana przez lollardów przygotowywała pod nią grunt. Poparcie przez wielu przedstawicieli niższych warstw społecznych powstania w 1414 r., występującego między innymi z hasłem pozbawienia Kościoła dóbr materialnych, należy tłumaczyć właśnie rozpowszechnianiem się wśród nich nauki lollardów.

Znajomość hasel propagowanych przez lollardów daje podstawę do rozstrzygnięcia sprawy pochodzenia tego ruchu. Jak wyżej stwierdzono, jest prawdopodobne, że stanowił on odmianę begardyizmu. Teraz zaś, opierając się na porównaniu postulatów wysuwanych przez obydwu ruchy, można próbować ostatecznie rozwiązać ten problem.

Hasła wchodzące w skład nauki begardów oraz programu nurtu ludowego ruchu lollardów były podobne lub nawet identyczne: przedstawiciele obu ruchów propagowali te same postulaty taniego Kościoła, zniesienia poddaństwa oraz ubóstwa kleru. Programy wysuwane przez nich były w tym samym stopniu przesiąknięte tendencjami egalitaryzmu i antyklerykalizmu. Porównanie nauki propagowanej przez te ruchy prowadzi więc do wniosku, że były one jeżeli nie tożsame, to przynajmniej spokrewnione ze sobą. Ponieważ zaś ruch begardów poprzedził lollardyzm, należałoby przyjąć, że od niego wywodził się ruch angielski. Gdy uwzględnić możliwość przeniesienia przez tkaczy, licznie emigrujących w pierwszej połowie XIV w. z Flandrii do Anglii, herezji begardów na teren Królestwa, to teza ta nabiera jeszcze większego prawdopodobieństwa. Uderza także podobieństwo brzmienia nazwy ruchu, który był odmianą begardyizmu, a rozwijał się w XIV w. na terenie Flandrii, zwany lullardyzmem lub lollardyzmem ¹⁵, i nazwy ruchu angielskiego. Przesłanka ta jest jednak zbyt krucha, by móc oprzeć na niej twierdzenie o tożsamości obu herezji. Ostateczne rozstrzygnięcie tego problemu uzależnione jest jednak od określenia składu społecznego obu ruchów. Wiadomo, że begardyizm rozwijał się głównie wśród ludności miast. Wiadomo także, że w ruchu tym licznie reprezentowane było niższe duchowieństwo. Jeżeli więc udałoby się stwierdzić, że te same warstwy społeczne popierały także ruch angielskich lollardów, tezę powyższą należałoby traktować jako ostatecznie udowodnioną.

Wspomniano już, że główną bazę społeczną ruchu lollardów stanowiło niższe duchowieństwo. Do takiego stwierdzenia upoważnia możliwość zidentyfikowania wśród trzydziestu osób występujących w końcu XIV w. z hasłami noszącymi piętno nauki lollardów dziesięciu księży. Jeżeli zaś

¹³ *Against the Lollards*, [w:] *Political poems and songs* t. I, s. 235:

*Hi sunt auctores odii
Cleri, vulgi dissidii,
Et regni perturbatio.
Hinc clades, homicidii,
Venit et fax incendii,
Servilis ac rebellio.*

¹⁴ — *tanta divisio facta est ubique, et dissensio in Anglia per Johannes Wycliff, et suos complices, ut etiam eorum praedicationibus timebant catholici novam esse futuram insurrectionem contra dominos et ecclesiam* (*Fasciculi zizaniorum*, s. 273).

¹⁵ P. Fredericq po raz pierwszy wymienia tę nazwę pod datą 1325 r. Por. P. Fredericq, *Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae* t. III, Gent 1906, s. 175.

idzie o lollardyzm piętnastowieczny, wśród znanych z imienia pięćdziesięciu jego przedstawicieli znalazło się aż trzydziestu czterech duchownych. Wyższy odsetek przedstawicieli kleru wśród reprezentantów ludowego ruchu lollardów w XV w. nie był, jak można sądzić, spowodowany jakimiś większymi zmianami zaszłymi w jego składzie społecznym na przełomie XIV i XV w. Wydaje się bowiem, że spośród ludzi znanych jako lollardowie dopiero w XV w. wielu już o wiele wcześniej związało się z tym ruchem. Przykładem może być Ralph Mungyn, oskarżony o głoszenie nauki lollardów w 1428 r., choć wiadomo, że uprawiał on tę działalność także w ciągu poprzednich dwudziestu lat.

Drugą licznie reprezentowaną w ruchu lollardów grupę stanowili rzemieślnicy. Informacje zachowane w przekazach źródłowych pozwalają bowiem na zidentyfikowanie jako lollardów dziewięciu rzemieślników związanych z tą herezją w XIV w. oraz siedmiu w późniejszym okresie. Nazwiska niektórych spośród nich, jak np. Smith, Goldsmith, Tailor, Scryvener¹⁶, wskazują na wykonywany zawód. Można wśród nich spotkać także piekarzy, malarzy oraz tkaczy.

Wydaje się, że pozostali spośród lollardów, o których pochodzeniu oraz wykonywanym przez nich zawodzie nie zachowały się informacje, rekrutowali się spośród chłopstwa, chociaż wśród wymienionych przez przekazy źródłowe przedstawicieli tego ruchu nie ma ani jednego reprezentanta tej warstwy. Należy jednak przyjąć, że ruch lollardów rozwijał się także wśród mieszkańców wsi, którzy — mając wiele powodów do niezadowolenia z istniejących porządków oraz dążąc, o czym świadczy wybuch powstania w 1381 r., do ich zmiany — stanowili grunt podatny na jego hasła. Ruchy begardów i lollardów nie różniły się zatem między sobą składem społecznym. Należy tu jednak zwrócić uwagę na rzecz dosyć istotną: rzemieślnicy związani z ruchem lollardów pochodzili nie z dużych ośrodków miejskich, jak to miało miejsce wśród begardów, lecz z przedmieść oraz miasteczek i wsi. Daje się więc zauważyć pod tym względem znaczną różnicą między omawianymi ruchami. Z drugiej jednak strony wiadomo, że w ciągu całego XIV w. wielu rzemieślników angielskich opuszczało miasta i szukało zajęcia na prowincji, a więc fakt pochodzenia rzemieślników — lollardów z niewielkich ośrodków miejskich oraz wiejskich nie może stanowić argumentu stanowczo przemawiającego przeciwko przyjęciu tezy traktującej ruch lollardów jako odmianę begardyizmu.

Барбара Геодечка

ИДЕОЛОГИЯ НАРОДНОГО ДВИЖЕНИЯ ЛОЛЛАРДОВ

Движение лоллардов выступившее в Англии на исходе первой половины XIV в. не разработало цельной идеологии — каждое из трех существовавших направлений выступало с собственной программой, отражавшей интересы и стремления тех общественных слоев, из которых выводились их приверженцы. Социальную основу плебейского направления

¹⁶ Nazwisko pewnego kowala, Smitha, podaje H. Knighton, *Chronicon* t. II, s. 180. Pozostałe nazwiska zostały tu podane za: G. M. Trevelyan, *England in the Age of Wycliff*, London 1899, s. 338.

составляли странствующие проповедники, низшее приходское духовенство и ремесленники. На план первый в пропагируемом ими учения выдвигались: 1) лозунг дешевой церкви: они требовали упразднения всяких повинностей в пользу церкви и взносов за требы совершаемые духовенством, 2) требование ликвидации крепостничества и острая критика высшего клира осуждаемого за святокупство, нарушение принципа целомудрия а также небрежное отношение к своим обязанностям. Остальные требования выдвигаемые лоллардами и направленные против официальной системы учений церкви, не являлись оригинальным достижением этого движения, но были полностью переняты от Уиклифа. Так социальный состав как и программа народного движения лоллардов свидетельствуют пожалуй о его близости движению беггардов на континенте. А так как беггардизм дагируется более раннем временем чем лоллардизм, то следует принять, что английское движение берет свое начало от беггардов.

Barbara Geodecka

L'IDÉOLOGIE DU MOUVEMENT POPULAIRE DES LOLLARDS

Le mouvement des Lollards, né en Angleterre à la fin de la première moitié du XIVe siècle, n'élabora pas une idéologie compacte: chacune des trois tendances qui existaient en lui avait son propre programme, qui reflétait les intérêts et les aspirations des couches sociales parmi lesquelles se recrutaient ses partisans. La base sociale du mouvement était formée par les prédicateurs ambulants, le bas clergé paroissial et les artisans. Les Lollards demandaient l'abolition de toute prestation économique en faveur de l'Eglise et de tout paiement du service religieux, exigeaient l'abolition du servage, critiquaient violemment le haut clergé, qu'ils accusaient de simonie, d'inobservance de la règle du célibat, de négligence dans la façon de remplir ses devoirs. Les autres mots d'ordre des Lollards attaquaient la doctrine officielle de l'Eglise; ils ne constituaient pas un apport original de ce mouvement, étant empruntés à la doctrine de Wycliffe. Par sa composition sociale aussi bien que par son programme, le mouvement des Lollards ressemble au mouvement des Beggards, propre à l'Europe continentale. Puisque celui-ci apparut plus tôt que le lollardisme, il faut supposer que c'est de lui que dérivait le mouvement anglais.